

Qarabağın "Dürri yekta"sı kim idi?

Görkəmli qadın şairlərimizdən biri olan Xurşidbanu Mehdiqulu xan qızı 6 avqust 1832-ci ildə Şuşada anadan olmuşdur. Mehdiqulu xan qızına öz anası Xurşidbanunun adını vermişdir. Gözəl şeirlər yazan Xurşidbanu sonralar özünə Natəvan təxəllüsü götürmüşdür. Onun anası Gəncə hakimi Cavad xanın qızı Bədirxan bəyimdir. Allənin yeganə övladı, həm də Qarabağ xanlıqlarının sonuncu və rəsəsi olduğu üçün onu sarayda "Dürri yekta" (Tək inci), el arasında isə "Xan qızı" çağırırlar.

Balaca Xurşidbanunun ilk tərbiyəçiləri sarayın təcübəli daye və mürebbiyələri olmuşdular. Məktəb yaşına çatdıqda isə evdə dövrün tanınmış alimlərdən və kamil sənətkarlarından dərslər almışdır. Məşğələ zamanı Xurşidbanu "Quran" ayələrini və dini əhklamları əzbərləməklə yanaşı, dünyəvi elmlərlə də tanış olmuşdur. XIX əsrdə kübar ailələrin uşaqlarına bir qayda olaraq doğma dili ilə bərabər, ərəb və fars dilləri, onun sərfi-nəhvi təlim edildiyindən, Xan qızı da bu dilləri öyrənmiş, onların vasitəsilə klassik şeirin qayda-qanunlarını mənimsəmişdir. O, lazımi dərəcədə bilik əldə etdikdən sonra müntəzəm surətdə mütaliə ilə məşğul olmuşdur. Şerqin dahi şairlərinin ələ düşən nadir kitabları, qiymətli əlyazmaları Xurşidbanunu klassik ədəbiyyata sıx bağlamışdır.

Natəvanın dünyagörüşünün, bədii zövqünün formalaşmasında yaxın və uzaq qohumlarının da əməyi az olmamışdır. Qasım bəy Zakir, Mirzə Camal Cavanşir Qarabaği, Mirzə Adıgözəl bəy Qarabaği, Əhməd bəy Cavanşir kimi hörmətli və tanınmış şəxsiyyətlər öz yaradıcılıqları, elmi-ədəbi söhbət və mübahisələri, eləcə də ağıllı məsləhətləri ilə gənc Xurşidbanuda şeirə və sənətə olan şövq və həvəsi qüvvətləndirmişlər. Xan qızının həyatı atasının hakimiyyətinin çətin dövrünə düşmüşdü.

Tarixçilərin ehtimalına görə, bu dövrdə xarici və daxili vəziyyətin ciddi surətdə gərginləşməsi ilə əlaqədar xan ailələri üzərinə nəzarət gücləndirilmiş, bir çox hüquqları əllərindən alınmışdı və Xurşidbanu Xasay xan Usmiyevlə izdivaca məcbur edilmişdi. Çar çinovnikləri çalışdırdılar ki, yetkin yaşa çatmış xan qızı Rusiya çarına yaxın bir şəxslə ailə qursun. Belə bir ehtimal da vardır ki, Vorontsovun şəxsi yavəri Xasay bəy Tiflisdə onlara mülk iddialarında kömək göstərmiş və bunun müqabilində Xurşidbanuya evlənməyi təklif etmişdir. 1850-ci ilin payızında Xasay bəy Şuşaya gəlib toy etmiş və Xurşidbanunu Dağıstana - öz doğma kəndinə, oradan da Tiflisə aparmışdır.

Həyatının çiçək açdığı bir dövrdə Xurşidbanu Tiflisdə yaşamağa başlamışdır. Şəhərin səfəli yertəri, təbii mənzərələri ona xoş gəlsə də, burada yaşamağa məcbur olduğu və çox vaxtlar tək qaldığı üçün sıxılmış, qəriblik çəkmişdir. Natəvan bu şəhərdə rus, gürcü mədəni cəmiyyətlərinə qoşulmuş, özü də milli ənənəsi, kübarlara məxsus davranışı və üç dildə sərbəst danışması ilə cəmiyyətdə maraq oyatmışdır. Bir sıra vilayət və şəhərlərə səyahətə çıxması Xurşidbanunun tefəkkür dairəsinin genişlənməsinə, dünyagörüşünün artmasına təkan vermişdir. Vladıqafqaza, Dağıstana, Şirvana, Bakıya, Gəncəyə və Naxçıvana səfəri zamanı o, yüksək rütbəli dövlət qulluqçuları, yazıçı, alim və səyahətlərlə görüşmüşdür.

1855-ci ildə Xurşidbanunun oğlu, 1856-cı ildə qızı dünyaya gəlmişdir. Oğlunun adını Mehdiqulu, qızının adını isə Xanbikə qoymuşdular. 1858-ci ildə Qafqaza səyahət edən fransız yazıçısı və səyyahı Aleksandr Düma (ata) Xan qızı ailəsinin qonağı olmuş, səfərindən qayıdıandan sonra əsərlərində bu görüş barədə məlumat vermiş, Natəvanı Qarabağın şahzadəsi adlandırmışdır.

Xurşidbanu Natəvan parlaq istedad və qabaqcıl ideallara malik şəxsiyyət olmuşdur. O, Azərbaycan mədəniyyətində və ictimai həyatında dərin izlər qoymuşdur. Bu fenomenin meydana gəlməsinin bir neçə əsas səbəbi vardır. Bunlardan biri şahranın soyköküdür. Yeni Natəvanda Qarabağda iki böyük nəslin - Cavanşirliyərin və Ziyadoğlu Qacarların qanı vardır. Adlarını çəkdiyimiz bu iki böyük və şərəfli nəslin hər biri dünyaya bir sıra şairlər gətirmişdir. Məsələn, Cavanşir nəslindən Əbülfət xan Tutinin, Qasım bəy Zakirin, Ziyadoğlu Qacar nəslindən də bir sıra şairlərin adlarını çəkmək olar. Maraqlıdır ki, şair Ziyadlı Qarabaği və Musahib Gəncəvi vaxtilə Qarabağ bəylərbəyi olmuşdular.

Natəvan yaradıcılığının böyük tədqiqatçısı Bəylər Məmmədov "Natəvanın şair qohumları" kitabında (Bakı, 1989) bu məsələni geniş açıqlayır. Eyni zamanda, Ziyadoğlu Qacar nəslindən çıxan şairlərdən başqa kitablarda da söz açılır. Məhəmməd Füzullü adına Respublika Əlyazmalar İnstitutunun Fondunda Musahib Gəncəvinin şeir divanı saxlanılır və bu əsərin üzərində institutun əməkdaşları elmi tədqiqatlar aparırlar.

Xurşidbanu Natəvan zəmanəsinin görkəmli şəxsiyyətlərindən olmuş, təkcə Azərbaycanda deyil, bütün Cənubi Qafqazda xeyirxahlığı və mesənətlığı ilə tanınmışdır. O, həmişə kasıblara əl tutmuş, Şuşaya su kəməri çəkmişdir.

Həyat yoldaşı Xasay xanın vaxtsiz vəfatından sonra Natəvan ikinci dəfə 1869-cu ildə rəhiyyə içərisindən çıxmış Seyid Hüseyn adlı bir şuşalıya ərə getmişdir. Onun bu seçimi yerli bəy və mülkədarları qəzəbləndirmişdir. Onlar Natəvanın ailə üzvləri arasına tefriqə salaraq, oğlu Mehdiqulu xanın evdən baş götürüb getməsinə müvəffəq olmuşlar. Şairə ömrü boyu qınaq və təhmetlərdən yaxa qurtara bilməmişdir.

Şəxsi münasibətlərin, dövrünün haqsızlığı, zalımların sitəmi şairəni vaxtsiz qocaltıb, onu həyat işığına həsrət qoymuşdur. Ağlamaqdan gözələrinin nuru getmiş, bədəni taqətdən düşmüşdür. Xurşidbanu Natəvan 1897-ci il oktyabrın 1-də vəfat etmişdir və Ağdamın "İmaret" qəbiristanlığında dəfn olunmuşdur.

Ağdam rayonu işğaldan azad olunan sonra məlum olmuşdur ki, ermənilər tərəfindən Natəvanın məqbərəsi dağıdılmış, qəbri qazılara sümükləri çıxarılıb aparılmışdır. Bu haqda məşhur fransız fotojurnalisti Rza Diqqəti məlumat da dərc etmiş, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi də bu faktı təsdiqləmişdir. Şuşa azad ediləndən sonra Natəvanın ermənilər tərəfindən güllələnmiş büstü bərpa olunaraq yenidən Şuşadakı yerində ucaldılmışdır.

Bakıda onun adına küçə, klub, kitabxana və məktəb vardır. Xan qızının əlyazmaları, şəxsi geyim və əşyaları nadir eksponat kimi arxiv və muzeylərimizdə saxlanılır.

Bakıda heykəli, Şuşada büstü, Ağdamda qəbirüstü abidəsi qoyulmuşdur.

2016-cı il fevralın 18-də Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə Belçika Krallığının Vaterloo şəhərində Xurşidbanu Natəvanın abidəsinin açılış mərasimi keçirilmişdir. Bu yaxınlarda isə İtaliyada Natəvanın şərəfinə üzərində onun illüstrativ şəkli olan nəfis parçadan yaylıq istehsalına başlanmışdır. Mesənət xan qızı, görkəmli şairəmiz Xurşidbanu Natəvanın əziz xatirəsi qəlbimizdə həmişə yaşayacaqdır.